

közötti híradást szolgálták. Az ún. hóhérszék szobában, az ablakok közelében van a kivégzéseknél használt tölgyfa szék, a falon pedig néhány kaloda. A régi utcai közös börtönben a céhemlékeken kívül elhelyezték a kassai tanács egykori szavazóládáját és a város ősi nyakazópallosát is. Ugyancsak itt láthatjuk a város pénzeszládáját, továbbá Kassa régi művelődéstörténetére vonatkozó okmányokat, különböző rajzokat és festményeket is. A konyhában az egykori konyhai felszerelések mellett bábsütő mintákat is láthatunk kassai mézeskalácsosok műhelyeiből.

Az emeleti rész többi helyiségében is sok a múlt századok életére vonatkozó berendezési és használati tárgy, rajz és festmény. A középső börtönszobába vezető ajtó fölött láthatjuk a kassai színház homlokzatát megőrkítő tollrajzot 1794-ből. A keleti közös börtönben pedig díszített lábas vaskályha áll, mely a Miklós-börtön eredeti felszereléséhez tartozott és jelenleg is eredeti helyén áll. A falakon pedig a régi kassai erődítések rajzai, vázlatai és felvételei vannak. Itt kell megemlítenünk azt is, hogy az emeleti rész az 1970-es évektől új látivalóval bővült. Visszakerült ugyanis a múzeum birtokába az egykori hóhérlakás, melyet 1804-ben a református egyháznak adtak át. Ma a két helyiség eredeti berendezésével hűen illeszkedik a Miklós-börtön többi emlékei közé.

Röviden valamit a föld alatti börtönökről is. A lejáró eredeti falépcsőin jutunk el a föld alatti helyiségekbe: a vallató- és kínzókamrákhoz, a síralomházhoz és az alagúthoz. A föld alatti részből az 1940-es években 11 helyiséget tártak fel a múzeum szakemberei. Kilenc helyiség teljesen földdel volt betömődve. A betömítést a XVIII. század második felében végezték, miután Mária Terézia eltiltotta a kínvallatást. A föld alatti zárkák levegőtlenek és ablaktalanok. Az első helyiség hatalmas, magas, kettős teremből áll. Falaihoz rengeteg kín és szenvedés tapad. Itt végezték ugyanis a Kínvallatásokat. A tömérdek szemét eltávolítása után a feltérési munkák során hat kínzófát találtak. Ezek ma eredeti helyükre visszaállítva néma tanúi a hajdani vallató módszereknek.

Azt hiszem, nem szorul bővebb magyarázatra, hogy a Miklós-börtönben talált leletek, valamint a különböző helyiségekben elhelyezett tárgyak és egyéb dokumentumok mennyire fontosak városunk múltbeli értékelésében, történetében és népe sorsának tárgyilagos megítélésében. Megéri tehát, hogy a Kassára látogató a Lőcsei-ház melletti kis utca végében megtekintse a múzeum értékes gyűjteményét. Magnószalagról több nyelvű – többek között magyar – ismertetést is hallhat.

Göröcs Mihály

Szerellemmel és születéssel kapcsolatos szokások és hiedelmek az Ipoly mentén¹

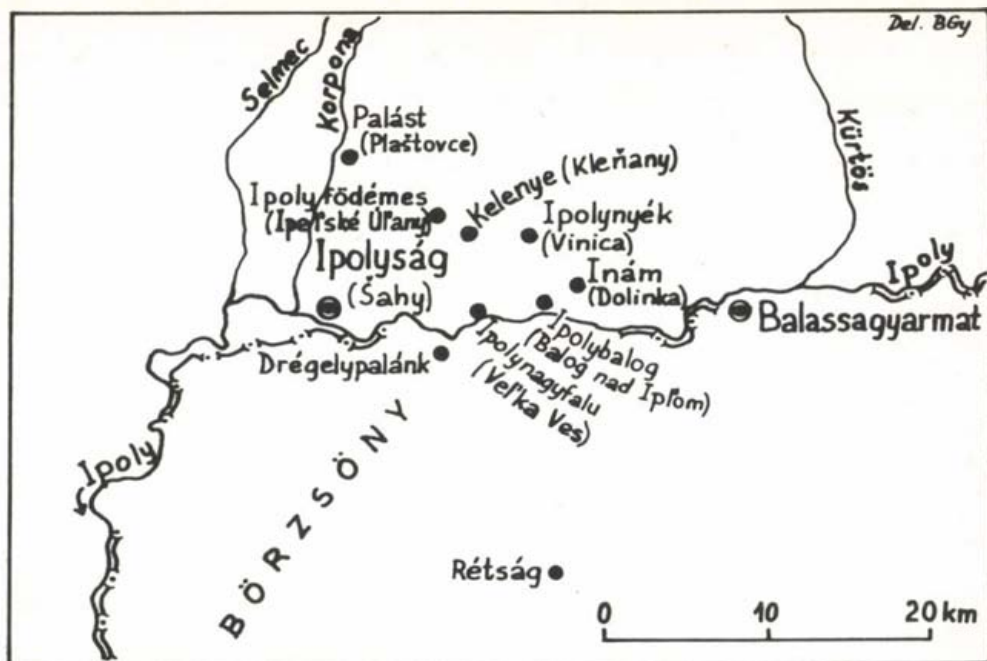
A jóslások, mágiikus szokások egész sora fűződik az *emberélet fordulóinak eseményeihez*. Most csak a szerellemmel és a gyermekszületéssel kapcsolatosak közül ismertetek néhányat.

A *szellemi jóslások* egy része a naptári ünnepekhez kötődött. *Katalinkor* a kelenyei lányok egy szilvafaágat tettek a vízbe. Ha ez karácsonyra kivirágzott, akkor a lány a következő évben férjhez ment. Paláston ugyanilyen céllal *Borbálakor* tettek a lányok egy-egy ágat a vízbe.

Az *András-napi „esztrirázásra”* valamennyi Ipoly menti faluban emlékeznek még. Amikor a fonóból mentek haza a lányok, guzsalyukkal megvergették a zsuptetőt. Az Ipolynyékiek ilyenkor a következőképp jósltak: „a az esztribő a köténybe búzaszem esett, akkor a jány gazdag legínyhő, ha rozs, akkor zsellérhő, ha döglött légy, akkor meg kőműveshő ment férhő”. Paláston meg így mondogatták: „Ha a köténybe buza esett, akkor jobbágylegíny, ha rozs akkor zsellér, ha meg féreg, akkor zsidó lett a jány férje.” Paláston Andráskor „nyomták” a zsupba azt az almát is, melyet a lány éjféle misére menet fogyasztott el.

Inámba és Ipolybalagon András-napkor a lányok férfinadrágot tettek a fejük alá, hogy megálmodják, ki lesz a vőlegényük. Az inámiak a nadrágba azokat a gabonaszemeket tették, melyek zsupveréskor a kötényükbe hullottak. A kelenyei Nagy Józsefné arra is emlékezett, hogy ezen a napon lánykorában gyertyát öntöttek. A jóslást így mondta el: „A gyertyát vízbe öntöttük. Valahogy mindig kigyűtt, hogy milyen lesz a leginy. Ha az öntés rendes vót, akkor beteg lett.”

¹Részlet az 1982. november 12-én, a Magyar Néprajzi Társaság Szakosztályülésén elhangzott előadásból. A gyűjtött anyag az Ipoly jobb partjáról, elsősorban a mellékelt térképen látható községekből származik.

A Luca-napi „cédulázásra” is több helyen emlékeznek. Kis papírszeletekre a lányok fiúneveket írtak, s azt a gombócba tették. A gombócokat forró vízben főzték. Ha az első gombóc feljött a víz színére, kivették, elolvasták a cédulát, s a ráírt név jelentette a jövődébéli vőlegény nevét.

Karácsonyhoz egész sor hasonló jellegű cselekedet fűződött. A kelenyei lányoknak karácsony böjtjén „le köllöt kapnyi apjok villájárú a gubát, oszt kiszalattak vele az utra, hogy találkozzanak valami emberrel.” Amilyen nevével találkoztak, olyan nevű lett a vőlegényük. Ugyanitt hasított fát is vittek a tűzre a lányok, akkor – a jóslás szerint – a következő évben férjhez mentek.

Lakodalomkor az új pár egymás iránti szerelmének, a menyasszony termékenységének s a születendő gyermek nemének, illetve jó tulajdonságainak biztosítása érdekében több íratlan törvényt kellett betartani. A szokások „főszereplője” leggyakrabban a menyasszony volt, ő állt a figyelem középpontjában. Az inámiak amikor a lányt menyecskének vitték, mézet adtak neki, hogy „el ne vájjon az urató, meg olyan édessek legyenek, mint a méz”. Kelenyében, Ipolyfödemesen és Inámban a szemfüles rokonság lagzikor arra is ügyelt, hogy a menyasszony majd könnyen megszokjon a háznál. Ennek érdekében, mikor „a vőlegényékhő vitték, hátval köllött neki a masina felé mennyi, ahol a gazdasszonyok kását főztek”. Kíváncsiak voltak az „új asszony” ügyességére is. Lakodalom után a menyasszonynak le kellett húznia a vőlegény csizmáját. Ha eközben véletlenül leesett, azt mondták: „no belőled se lesz ugra-bugra asszony.”

Födemesen többféleképp is igyekeztek elősegíteni a gyermekáldást. Esküvőre menet pl. gabonát szórták rájuk, megérkezésükkor pedig a menyasszonynak babát adtak, vagy gyereket ültettek az ölébe. Inámba a menyasszony alá „marhakötőt tettek, hogy az termékeny legyen”. Kelenyében egy küszöbre fektetett gyereket kellett átlépnie, hogy neki is „sok gyereke legyen”.

A nászéjszakán igyekeztek megjósolni a születendő gyermekek számát. Ilyenkor a menyasszony és a vőlegény közösen számlálta meg az ágy fölötti gerendákat. Amennyi gerenda volt fölöttük, jóslatuk szerint annyi gyermekük lesz majd. Ugyancsak a nászéjszakán különféle babonás cselekedetekkel vélték befolyásolni az elsőszülött gyermek nemét. Az ágyba fúrót tettek, hogy fiú legyen. Ha pedig leányt akartak, az új asszonynak főzőkanalat kellett a kezébe vennie. Az első gyermek nemére vonatkozóan esküvőkor is sor került néhány babonás cselekedetre. Inámban, ha a menyasszony megérkezett a vőlegényházhoz, ölébe „gyereket” tettek, hogy neki is fiúgyermeke legyen. Az inámi menyasszony még pénz is adott az ölében ülő kisfiúnak.

A körültekintő honti palócok arról is gondoskodtak, hogy a születendő gyermek megfelelő tulajdonságokkal rendelkezze. Erre már a lakodalomkor vagy a nászéjszakán gondolni kellett. Különböző szokások betartásával igyekeztek gondoskodni a gyermek szerencsés jövőjéről. Kelenyében és Födemesen az új párt első éjszakájukon gyakran fektették subára, hogy göndör hajú gyermekük legyen. Úgy vélték ugyanis, hogy a göndör gyermek egészséges és „derék” lesz. Ha a menyasszony azt akarta, hogy születendő gyermeke majdan reá hasonlítson, esküvőre menet többször is visszatekintett a szülői házra. Esküvő után a

lagzis háznál a menyasszonynak először a kéménybe kellett néznie, hogy majd fekete szemű gyermeke szülessen. Ha kövér gyereket akartak, párnára ültették őt.

A tapasztaltabb asszonyok a könnyű szülésre is gondoltak. Ennek érdekében mikor az megérkezett a vőlegényházhöz egy tojást váltak a földhöz a menyasszony előtt.

A palóc hiedelemvilág szerves részét jelentik a *gyermekkel* kapcsolatos rítusok, mágikus szokások.² Az a tudat, hogy az asszony teherbe esett, az Ipoly jobb partján élő palócoknál is hol örömet, hol pedig bosszúságot jelentett. Örültek a terhességnek, ha első gyereket vártak, vagy ha maguk is akarták azt. Bosszankodtak viszont akkor, ha a családnak már bőven volt része gyermekáldásban.

A *magzatelhajtás* vidékünkön is elég régen ismerték, sőt a merészebbek, vagy a „rosszabbak” éltek is az akkori kezdetleges módszerekkel. Persze a legtöbben „isten áldásának” tekintették a gyereket, s akik magzatelhajtásra vetemedtek, azok is titokban végezték a „művelet”. Kelenyében azoknak, akik meg akartak szabadulni a gyerektől, hordóba kellett nézniük. Az is segített, ha a terhes asszony egy kosár krumplit segítség nélkül felvett a hátára. Sokan „orsót szúrtak fel magoknak, hogy elmennyen a gyerek”. Később olyan asszony is volt a faluban, aki a „legjobban értett az elhajtáshoz”. Ez azonban mesterségénél fogva elég rossz hírből állott.

Terhesség alatt az Ipoly mentén is szokás volt különféle jelekből jóslni a gyermek nemére. Inámban azt mondták, hogy ha a terhes asszony „jobbos”, akkor „jánya” lesz. „A tarajos arcó meg a hegyes hasó asszonynak is jánya lesz” – jóslták ugyanebben a faluban. Kelenyében a következőket mondta ezzel kapcsolatban Csáky Józsefné Velebny Margit: „Ha szövés közben lefogott a vászony, a terhes asszonynak ki köllött szalannyi a csipkefával az útra. Ha ott asszonyt látott elsőnek, jánya lett, ha embert, akkor meg gyereke”.

Annak érdekében, hogy a *születendő gyermek szerencsésen világra jöjjön, szép és egészséges legyen*, a terhes nőnek több *előírást, tilalmat* is be kellett tartania. Az állapotos asszonynak csaknem valamennyi faluban tilos volt más gyereket kereszteléshez vinni, mert az a születendő vagy a keresztelt gyermek halálát okozhatja. Az ipolyföldemesi asszonyok tilalmát Miskó Jánosné beszélte el. Falujában a terhes asszonynak nem volt szabad megjedni, mert „szívajos lett a kicsi”. Az állapotos asszonynak sírba se volt szabad néznie, „nehogy fussonak majd a gyerek fülei”. Hagymát meg azért nem ehetett, mert „kelises lett vóna a gyerek”. Kelenyében a töklöpástől óvták a várandós asszonyt, „nehogy kopasz legyen a gyereke”. Ugyanebben a faluban viszont ajánlatos volt a kukoricalopás, mert attól a gyerekének szép haja lett. Inámban úgy tartották, hogy ha a terhes nőnek nem adják meg a kívánt ételt, „hibás lett a gyereke”.

Minden anya vágyott arra, hogy gyereke szép „fain” legyen. Szépnek tartották azt az újszülöttet, amelynek fekete a szeme, piros arca, „lyukas képe” volt. Az erős, kövér gyereket ugyancsak szépnek tekintették. Ismeretes volt néhány olyan *szülés utáni szokás* is, mellyel a szépséget és az okosságot akarták kedvezően befolyásolni. Kelenyében a gyereket szülés után először ködmönre kellett fektetni, hogy „göndör haja legyen”. Zolczer Imrénéék Inámban rózsavízben fürdették az újszülöttet, hogy az „szép piros arcó meg lyukas képő legyen”. Az első fürdővizbe e célból több faluban rózsát is tettek.

A kelenyei asszonyok az újszülött leány kezébe ollót és tűt tettek, hogy az majd jól tudjon varrni és szabni. A fiúnak fűrőt nyomkodtak a kezébe, hogy férfias legyen. Inámba a leánygyermek első látogatásakor a keresztmama csipkés zsebkendőt tett a pólyába, hogy „asszonyos legyen a jány”. Ugyanitt a fiúgyermek látogatásakor a keresztapa a kalapját a pólya mellé tette, hogy a gyermek „férfias” legyen. Kelenyében a látogatók még pénzt is adtak a gyermeknek, hogy „majd ő is pizes legyen”. A látogatóknak a legtöbb faluban le is kellett ülniük, hogy el ne vigyék a gyermek álmát. „Ű le, e ne vidd az álmát!” – mondták az inámiak. A gyermek álmát akkor is elvihették, ha az eseti látogató valamit kölcsönkért a háztól. Hogy a gyermek jó alvó legyen, Kelenyében fürdetéskor vizet csöppentettek az újszülött szájába.

Az Ipoly menti palócok körében sok olyan hiedelmet találunk, melyek a *rontás, az igézés, a szemmelverés elhárítására* vonatkozik. A rítusok nagy részét közvetlenül a szülés után végezték. Inámban pl. földre tették az újszülöttet, „hogy ne ártson nekije a szem”. Kelenyében ugyancsak ilyen céllal fürdetéskor seprűt vagy fedőt tartottak a gyermek feje fölé. Bodzsár Jánosnéék – szintén ebben a faluban – a kísértés ellen szenteltvizet tettek a fürdővizbe, S hogy a gyermeket meg ne „igézzik”, mosogatóronggyal törölték annak arcát. Fürdetéskor Kelenyében nem volt szabad a vizet az udvar közepére önteni, mert akkor rossz alvó volna a gyerek. Amikor a fürdést befejezték, a bába háromszor kinyalta a gyermek szemét, hogy ne ártson neki a szem”. Ezután a kisinget is fordítva adták rá, hogy megvédjék őt az igézésről.

² Újabbán *Kapros Márta* végzett e téren alaposabb gyűjtést Nógrád megye több Ipoly menti községében. Dolgozata A gyermekre vonatkozó preventív és produktív mágikus szokások az Ipoly menti néphagyományban címmel jelent meg 1970-ben a Nógrád megyei Múzeumi Közleményekben: Ha a Kapros Márta munkájából megismert, gyermekekre vonatkozó mágikus szokásokat összehasonlítjuk az Ipoly jobb partján élő palócok hiedelemvilágával, sok-sok hasonlóságot, azonosságot figyelhetünk meg. Viszont néhány olyan szokással is találkozhatunk, melyek itt vagy ott eltérőek, esetleg ismeretlenek.

A sátoros ágyat az Ipoly jobb partján is ismerték. Ezt közvetlen a szülés után készítették az anya és az újszülött részére. A gyerekek és az anyának keresztelőig kellett ebben fekdünie. Az ágy fölé kötött gyolcslepedő Kelenyében azt a célt szolgálta, hogy a „rontó dolgok ne fogjanak az asszonyon meg a gyereken”. Inámban rontás ellen kést és ollót is tettek az ágy „függönyébe”.

Érdekes a köldökzsinór mágikus szerepe. Szülés után az inámiak tiszta gyolcsba varrták azt, s hét évig tartották ott. Hét év után a köldökzsinórt elégették, hogy „a rontó dógok kisébb se fogjonak a gyereken”.

Ha a gyerek mégis különféle betegségekre esett (szemmelverés, ijedtség, igézés stb.), az orvoslást a „hozzaértő” gyógyítóasszonyok végezték.

A szemmelverésről szóló hiedelmek több községben megegyeznek. A gyermek akkor szenvedett az említett betegségről, ha őt megcsodálták, megdicsérték vagy valamelyik „rossz szemű” ember megigézte. A betegség tünetei is hasonlóak: a gyermek sír, fáj a feje, álmatlan, nincs étványa, fáj a hasa; hasmenése van stb. A betegség megnevezése – akárcsak a gyógyítás módja – nem egységes. Inámban, „szemtől jövésnek”, Ipolynagyfalun „szemtőnek”, Kelenyében „igézetnek” nevezik. A betegséget szenesvízzel, főzéssel vagy fűrésztéssel gyógyították. Az egyes gyógy módok nem azonosak.

Inámban a szenesvízzel való gyógyításhoz legjobban Buris Teréz értett. Szemtől jövéskor egy tiszta vizet tartalmazó tányérba sópróblól kihúzott négy cirokszálát tett. Ezután égő faszenet dobott a vízbe, miközben mondta azok nevét, akik a szemverésnél számításba jöhetnek. Akinek a nevével a faszén lemerült a tányér fenekére, az „verte szemmel” a gyereket. Hasonlóan végezte a gyógyítást Kelenyében Bodzsár Jánosné is. Ő azonban a szenesvízből a gyermek szájába is csöppentett, s a vizet a művelet után az ajtó sarkába öntötte.

A főzéssel való gyógyítást Ipolynagyfalun csak akkor alkalmazta Zólyomi Rozália szenesasszony, ha „kisjányak vót a szemtől”. Ilyenkor – amint elbeszélte – hasonló nevű asszonytól kellett ellopni a mosogatórongyot. Ezt számartóvissel együtt addig főzték a vízben, amíg a pára „a görenda irányába nem szállt”. Kelenyében, ha a gyermeket „megigézték”, háromféle tészta főztek, s a tészta vizével itatták a gyereket.

A fürdetéssel való gyógyításnál a fürdetőasszonyok már különféle füveket használtak fel. Inámban Nagy Etel volt az egyik fürdetőasszony, aki „benedicskefüvet” és „feketegyupárt” használt a vízben. Kelenyében az úrnapi sátorból hozott füveket használták a fűrésztéshez, vagy „tisztosfü” vízben fürdették a gyermeket.

Az ijedtségről szóló hiedelmek az Ipoly mente több községében megegyeznek. A gyógyítóasszonyok szerint a gyermek embertől, állattól vagy zajtól ijedhet meg. Ilyenkor nem tud aludni, állandóan sír, sápadt, szeme beesik. A gyógyítás módjának lényege a különböző községekben általában megegyezik, némi eltéréssel mégis találkozhatunk. Buris Teréz, inámi gyógyítóasszony a következőképpen mondta el a gyógyítás módját: „Az ihett gyerek szíve vagy feje fölé egy tányért tettem, amelyikbe tiszta víz vót. A vízbe osztán főlovasztott szentőgyertyát öntöttem. Nemsokára kigyűtt annak a furnája, amitől a gyermek megihett. A szentőgyertyát osztán összegyűrtam, egy vászonyba varrtam, oszt a gyerek nyakába tettem. Nyóctiz napig köllött neki asztat ottan hordanyi. Ha nem akartuk a nyakába tenni, az ágyba is tehattuk a lába alá.” Az ipolynagyfalusi Zólyomi Rozália hasonlóan végezte a gyertyaöntést. Ő azonban a gyertyát nem tette a gyerek nyakába. Helyette háromszor megmosta a gyermek nyelvét. Gyógyítása viszont ezzel még nem fejeződött be. A következő lépést így foglalta össze: „Ha mán tuttam, kitő ihett meg a gyerek, elküttem valakit aho a zemberhő, hogy vágion ki egy rongydarabot a ruhájából. A rongyot elégettem, hamuját meg megittattam a gyerekekkel.” Kelenyében az öntést háromszor végezték el. Először a gyermek feje fölött, aztán a szíve tájékán, végül a lába mellett. Minden műveletnél ugyanazt a gyertyát olvasztották fel, s azt öntötték a vízbe. Öntés közben keresztet vetettek és a Miatyánkot imádkozták. Az utolsó öntésnél kijött alak mutatta meg, hogy kitől vagy mitől ijedt meg a gyerek. A végén a gyertyát itt gyolcs zacskóba tették. Ezt pedig vagy az „ijedt” gyermek nyakába kötötték vagy a patak vizébe dobták.

Dr. Csáky Károly

Dunaszentgyörgyi emlékek

Nagyon nagy feladat számomra szavakba foglalni dunaszentgyörgyi emlékeim. Ma, hetvenéves koromban is úgy érzem, hogy ez a község, amelyben 260 éven át laktam elődeim, gondolkodásimódom kialakításában, tudatom formálásában döntő szerepet játszott. Gyermekkorom tapasztalati ismereteit az évtizedek során át, a tanult ismeretekkel együtt alakították ki bennem élményeimmel együtt a szocialista tudatot. Amikor röviden megpróbálom ezeket rendbe szedni, egyúttal bizonyosságot is szeretnék tenni arról, hogy jól sáfárokdam-e őseim hagyatékával.

Ha gyermekkoromra gondolok, nem a főváros fényei és árnyai jutnak eszembe, ahol születtem és gyermekkorom nagy részét töltöttem. Mint kisgyermek, sokat voltam anyai nagyszüleimnél, Parragh Sándoréknál. Legtöbbször dunaszentgyörgyi emlékképek rajzanak fel bennem, oly élesen, hogy látom